

تحلیل توسعه پایدار اجتماع محلی با تأکید بر حکمروایی شایسته شهری نمونه مطالعاتی: محله آخوند شهر قزوین^۱

مظفر صراف^۲

استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

فاطمه قناد^۳

دریافت: ۱۸ اسفند ۱۳۹۷
پذیرش: ۲۹ تیر ۱۳۹۸
(صفحه ۹۲-۷۷)

کلیدواژگان: توسعه پایدار اجتماع محلی، حکمروایی شایسته شهری، محله آخوند، شهر قزوین.

چکیده

تحقق توسعه پایدار شهری در سراسر جهان بیشتر در سطوح محلی قابل مشاهده است، به طوری که شهرهای پایدار بر پایه محلات پایدار ساخته شده‌اند. ناپایداری محلات شهری، به منزله سطوح خرد در نظام سازمان فضایی شهر، ناپایداری شهرها را به دنبال داشته است. محله آخوند، واقع در شهر قزوین، یکی از محلات تاریخی باقی‌مانده در این شهر است که از دیدگاه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی، و مدیریتی- نهادی شرایط نامناسبی در آن جریان دارد. هدف از این تحقیق سنجش وضعیت پایداری محله یادشده بر اساس شاخص‌ها و معیارهای توسعه پایدار اجتماع محلی و همچنین بررسی نقش و جایگاه حکمروایی شایسته شهری در این محله در راستای تحقق توسعه پایدار آن است. روش تحقیق مقاله توصیفی از نوع پیمایشی و جمع‌آوری داده‌ها برای تجزیه و تحلیل از دو روش کتابخانه‌ای- اسنادی و پیمایش میدانی است. بدین منظور با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۹۵ نمونه برای پرسش استخراج گردید. روش نمونه‌گیری نیز به صورت خوشه‌ای چندمرحله‌ای و در هر خوشه بر اساس نمونه‌گیری تصادفی ساده صورت پذیرفت. برای

آزمون روایی از روش اعتبار محتوایی و برای آزمون پایایی از روش آلفای کرونباخ بهره گرفته شد. برای تجزیه و تحلیل پرسش‌نامه از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی مبتنی بر آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده گردید. یافته‌های پژوهش گویای آن هستند که محله آخوند با کسب امتیاز ۲/۲۴، بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار، محله ناپایداری است. بالاترین امتیاز پایداری در این محله مربوط به بعد اجتماعی- فرهنگی (۲/۸۱) و پایین‌ترین امتیاز مربوط به بعد مدیریتی- نهادی (۱/۶۴) است. معیارهای هویت، خوانایی، و تعلق خاطر بالاترین امتیاز و معیار حکمروایی پایین‌ترین امتیاز را کسب کرده‌اند. در ادامه پس از تبیین نارسایی‌های توسعه پایدار در محله، به تحلیل نقش و ضرورت حکمروایی شایسته شهری در چاره‌جویی نارسایی‌ها پرداخته و در پایان پیشنهادهایی برای تحقق توسعه پایدار در این محله بیان شده است.

مقدمه

بحران توسعه ناپایدار در سرتاسر زمین پدید آمده و وضعیت شهرها در کشورهای در حال توسعه از این جهات بسیار وخیم‌تر است. جدی بودن بحران‌های زیست‌محیطی در سطوح جهانی و محلی که تا حدودی ناشی از الگوهای معاصر توسعه شهری است، ضرورت اعمال یک دیدگاه جدید

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم در رشته برنامه‌ریزی شهری است با عنوان بایستگی حکمروایی شهری برای برنامه‌ریزی توسعه پایدار اجتماع محلی (نمونه مطالعاتی): محله آخوند شهر قزوین که به راهنمایی نگارنده اول ۱۷ شهریورماه ۱۳۹۵ در دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی دفاع شده است.

2. sarrafi@sbu.ac.ir

۳. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

GhannadFatemeh@gmail.com

com

پرسش‌های تحقیق

۱. محله آخوند شهر قزوین، بر اساس شاخص‌ها و معیارهای توسعه پایدار محله‌ای در چه وضعیتی قرار دارد؟
۲. حکمروایی خوب شهری چه نقشی در رسیدن به توسعه پایدار در این محله دارد؟

برنامه‌ریزی و مدیریت شهری و منطقه‌ای بر اساس اهداف اکولوژیکی، اقتصادی، و اجتماعی را اجتناب‌ناپذیر می‌کند.^۴ در این میان در برنامه‌ریزی شهری تأکید و توجه بیش از هر زمان دیگری بر هرچه کارآمدتر کردن روش‌های حل مشکلات شهری در سطوح خرد و ابعاد ملموس زندگی شهری است. به همین دلیل، دیدگاهی که توجه به محلات شهری را به منزله سلول‌های حیات شهری و به مثابه واحد پایه و محور برنامه‌ریزی مشارکتی در عرصه همگانی در شهرها مطرح می‌کرد، توسعه یافت.^۵ از این رو اجتماعات محلی که خصلت پایداری را در بطن خود نهفته دارند، می‌توانند منجر به تحقق پایداری در سطوح خرد و سپس کلان گردند. محله آخوند یکی از محلات تاریخی باقی‌مانده در شهر قزوین است که از دیدگاه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، و محیط زیستی شرایط نامناسبی در آن جریان دارد. فرسودگی کالبدی و عملکردی بافت محله، الگوی نوسازی آن بدون توجه به هویت تاریخی و ارزش‌های فرهنگی و فقدان برخورد یکپارچه با عناصر تاریخی محله و انجام مداخلات مرمتی تک بنا، وجود ناهنجاری‌های اجتماعی چون اعتیاد و جرم و بزه در محله، بالا بودن فقر و بیکاری، ضعف فرهنگی، مهاجرت برخی ساکنان اصیل از محله و به دنبال آن افزایش مهاجران افغان و کولی بخصوص در محور شمالی محله، ضعف تسهیلات و خدمات، ضعف عملکرد و پاسخ‌گویی مدیریت شهری، و فقدان سازوکارهای مشارکتی همه و همه از جمله عواملی هستند که منجر به کاهش جمعیت این محله نسبت به دهه‌های گذشته شده‌اند. بنابراین هدف از این پژوهش سنجش میزان پایداری محله آخوند بر اساس شاخص‌ها و معیارهای توسعه پایدار اجتماع محلی و همچنین تبیین نقش و اهمیت حکمروایی شایسته شهری به منظور تحقق توسعه پایدار در این محله است. در این پژوهش پس از بررسی مبانی نظری، در ابتدا اصول، معیارها، و شاخص‌های اجتماع محلی پایدار بیان و سپس سنجش می‌شوند و در نهایت نقش و جایگاه حکمروایی شایسته شهری در راستای تحقق توسعه پایدار آن بیان می‌گردد.

۱. مبانی نظری

۱.۱. تعاریف و مفاهیم اجتماع محلی

اجتماع محلی^۶ یعنی گروهی از شهروندان که احساس سرنوشت مشترکی نسبت به یکدیگر دارند، اعم از اینکه این احساس به سبب کار و فعالیت مشترک باشد یا زندگی در فضای همبسته. همچنین، محله واحدی از فضای شهر است که اجتماع محلی در آن استقرار و تکوین یافته است. به سخن دیگر، اجتماع محلی که به سبب

۴. سیدحسین بحرینی، «شهرسازی و توسعه پایدار»، ص ۸.
 ۵. مجتبی رفیعیان و هانیه هودستی، «بازتولید سرمایه‌های اجتماعی در محلات شهری در رویکرد توسعه پایدار اجتماعات محلی»، ص ۱۴-۱۶.
 6. Local Community

کالبدی در یک اجتماع محلی می‌دانند. به عقیده آن‌ها فرایند توسعه اجتماع محلی نوعی از ظرفیت‌سازی اجتماعی است که خود منجر به ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود که به برون داد توسعه اجتماع محلی منتهی می‌شود.^{۱۶} به عقیده گرین و هاینس توسعه اجتماع محلی تلاشی برنامه‌ریزی شده به منظور تولید دارایی‌هایی است که ظرفیت ساکنان را برای بهبود کیفیت زندگی‌شان افزایش می‌دهد. این دارایی‌ها شامل اشکالی از سرمایه‌های فیزیکی، انسانی، اجتماعی، مالی، و زیست‌محیطی اجتماع محلی است.^{۲۰}

۳.۱. تعریف و مفهوم اجتماع محلی پایدار

اجتماع محلی مناسب‌ترین بستر برای دستیابی به توسعه پایدار شهری است؛ چرا که روابط بوم‌شناسانه با تجارب جمع و تحت میثاق اجتماعی و تعهدات اخلاقی اعضا ارج گذاشته خواهد شد و شیوه معیشت و بهبود سطح زندگی، هماهنگ با ظرفیت‌های محیط و با دلسوزی نسبت به یکدیگر و نسل‌های آینده، برگزیده خواهد شد.^{۲۱} اجتماع محلی پایدار مکانی است که مردم می‌خواهند برای حال و آینده در آنجا کار و زندگی کنند. در این مکان، نیازهای ساکنان فعلی و آینده برآورده می‌شود؛ آن‌ها نسبت به محیط زیستشان حساس هستند و در بهبود کیفیت زندگی خود مشارکت دارند. این مکان امن و فراگیر است، به‌خوبی برنامه‌ریزی، اجرا، و مدیریت می‌شود و در آن فرصت‌های برابر و خدمات مناسب برای همه عرضه می‌شود. اجتماعات محلی پایدار اصول توسعه پایدار را تضمین می‌کنند.^{۲۲} در یک اجتماع محلی پایدار رشد اقتصادی پایدار و باثبات و دربرگیرنده بخش عمده‌ای از شهروندان است، شهروندی به صورت مشارکت بالا و با سرمایه اجتماعی قوی تعریف می‌شود، نظام‌های حکمروایی مسئول و پاسخ‌گو، شفاف، متعادل، و نماینده جامعه هستند، تنوع اجتماعی و قومی- نژادی و اختلاط درآمدی در میان اجتماع ساکن در آن‌ها وجود دارد، از طراحی شهری مناسب و کارآمدی بهره می‌برند، ابعاد محیط زیستی کنترل شده و مناسب

همبستگی در فضای سکونت جمعی ایجاد شده است، یک محله را شکل می‌دهد.^{۲۳} در تعریف دیگر، اجتماع محلی چنین تعریف می‌شود: افرادی که در یک ناحیه جغرافیایی معین زندگی می‌کنند و دارای پیوندهای اجتماعی و روانی با یکدیگر و با جایی که در آن زندگی می‌کنند، هستند.^{۲۴}

بدون مردم و پیوندهای بین آن‌ها اجتماع محلی فقط مجموعه‌ای از ساختمان‌ها و خیابان‌هاست.^{۲۵}

به گفته دیاموند^{۲۶} قدرت و صلابت یک اجتماع محلی به طور مستقیم متناسب است با تعداد مردمی که توانایی‌هایشان را به منظور نیک‌بختی^{۲۷} اجتماع محلی به اشتراک می‌گذارند.^{۲۸} به عقیده عسگری مفهوم اجتماع محلی را می‌توان از چهار منظر «مفهوم اجتماعی»، «مفهوم حقوقی- اقتصادی»، «مفهوم جغرافیایی- مکانی»، و «مفهوم اکولوژیکی» بررسی و تحلیل کرد.^{۲۹} جورج هیلاری پس از بررسی بیش از ۹۰ تعریف در این زمینه، بر گستره جغرافیایی، پیوندهای مشترک، و تعامل اجتماعی با عنوان سه اصل مشترک در تعریف اجتماع محلی تأکید می‌کند.^{۳۰} آلن جوهره اجتماع محلی را تعاملات اجتماعی می‌داند که منجر به توسعه و مدیریت بهتر آن می‌گردد.^{۳۱}

۲.۱. توسعه اجتماع محلی

توسعه اجتماع محلی در اواخر دهه ۱۹۸۰ با عنوان تغییری در پارادایم توسعه کنونی مطرح گردید. بر اساس پارادایم جدید، دولت به تنهایی بازیگر عرصه توسعه نیست و در کنار آن شرکت‌ها، انجمن‌ها، و نهادهای غیردولتی نیز باید مشارکت داشته باشند.^{۳۲} توسعه اجتماع محلی به منزله یک فرایند، توانایی اجتماع محلی برای عمل جمعی و افزایش توانایی انجام این کار است.^{۳۳} توسعه اجتماع محلی دارای دو هدف اساسی و پایه است: هدف اول بهبود کیفیت زندگی همه اعضای اجتماع محلی و هدف دوم مداخله همه اعضا در فرایند توسعه اجتماع محلی.^{۳۴} فیلیپس و بیت‌من مفهوم توسعه اجتماع محلی را در نتیجه بهبود توسعه اقتصادی، اجتماعی، و

۷. نک: علی محمدنژاد و مظفر صرافی، «بازتولید سرمایه‌های اجتماعی در محلات شهری در رویکرد توسعه پایدار اجتماعات محلی».

8. P.W. Mattessich & B.R. Monsey, *Community Building: What Makes it Work*, p. 56.

9. Ibid, p. 57.

10. Diamond

11. well-being

12. B. Irwin, "Community Development and Public Libraries: Keystone to Future Relevance", p. 3.

۱۳. علی عسگری، «گونه‌شناسی مفاهیم و دیدگاه‌های توسعه محله‌ای پایدار»، ص ۲۸۳.

۱۴. راضیه رضازاده و علی سلسله، «بررسی رابطه سرمایه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی توسعه محله مینا»، ص ۸۴.

15. J.C. Allen, "Building Communities from the Inside Out: Drawing Upon Community Assets to Overcome Poverty", p. 2.

۱۶. حسین ایمانی جاجرمی، «سرمایه

اجتماعی و مدیریت شهری»، ص ۵۲.

17. R. Phillips & R.H. Pittman, *An Introduction to Community Development*, p. 3.

۱۸. نک:

H. Nikkha & M. Redzuan, "Participation as a Medium of Empowerment in Community Development".

19. Phillips & Pittman, *ibid*, p. 7.

مک‌لالین، اولین نظریه‌پرداز مفهوم حکمروایی شهری، «حکومت» مجموعه‌ای از نهادهای رسمی و حقوقی با قدرت قانونی است، اما «حکمروایی» نوعی فرایند است. این فرایند متضمن نظام به هم پیوسته‌ای است که هم حکومت و هم اجتماع را در بر می‌گیرد.^{۳۳} شیوه درست و هنجاری حکمروایی این است که باید بتواند مشارکت و همکاری را میان همه نیروهای مؤثر در مدیریت جامعه یعنی دولت، بخش خصوصی، بخش عمومی، و تشکل‌های مردمی برقرار کند.^{۳۵} سازمان ملل در بیانیه‌ای، که می‌توان آن را منشور حکمروایی شهری نامید، اصول نه‌گانه مشارکت، قانونمندی، شفافیت، پذیرا بودن و پاسخ‌ده بودن، جهت‌گیری توافقی، عدالت، اثربخشی و کارایی، مسئولیت و پاسخ‌گویی، و بینش راهبردی را معیارها و ویژگی‌های حکمروایی شایسته برشمرده است.^{۳۶}

۱.۵. حکمروایی شهری و توسعه پایدار اجتماع محلی

حکمروایی شایسته در واقع رهیافتی تطبیقی در برنامه‌ریزی و مدیریت منابع در قلمروی سرزمین برای دستیابی به توسعه پایدار به‌شمار می‌آید و از اواخر دهه ۱۹۹۰ نهادهای بین‌المللی سیاستی به نام «حکمروایی شایسته» را رمز حل معمای توسعه دانستند.^{۳۷} کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد در سال ۱۹۹۵ چهارمین بعد توسعه پایدار را بعد نهادی معرفی کرده است. در نشست جهانی ژوهانسبورگ در سال ۲۰۰۲ در خصوص توسعه پایدار نیز اظهار شد که شکست پیشبرد توسعه پایدار در مقایسه با چیزی که بعد از کنفرانس ریو ۱۹۹۲ از آن انتظار می‌رفته است، به دلیل ضعف تمرکز بر ترتیبات نهادی و نارسایی ابزارهای حکمروایی بوده است.^{۳۸} به عقیده ایوانس و همکاران، حکمروایی برای توسعه پایدار موضوعی محوری و کانونی به‌شمار می‌آید و حکمروایی شایسته پیش‌شرطی برای نائل شدن به توسعه پایدار، به‌ویژه در سطح محلی، است.^{۳۹} به عقیده کلانتونیو، در حقیقت، در سطح اجتماع محلی است که شبکه کنشگران از بخش خصوصی و عمومی به یکدیگر نزدیک می‌شوند و تغییر جهت نسبت به الگوی حکمروایی به وجود می‌آید.^{۴۰} تدقیق

هستند، کیفیت زندگی بالا، هویت و حس تعلق به اجتماع محلی بالا، قدرت تحمل در برابر تغییرات بالا، سطح امنیت بالا، و جرم و رفتارها و ناهنجاری‌های اجتماعی در سطح پایین و حداقلی است.^{۳۳} کلانتونیو به نقل از دفتر معاونت نخست وزیری^{۳۴} لندن، برای اجتماعات محلی پایدار هشت ویژگی کلیدی برمی‌شمرد: (۱) فعال و فراگیر و امن، (۲) اداره مناسب بر پایه مشارکت مؤثر و فراگیر، (۳) حساس به محیط زیست، (۴) ساخت و طراحی مناسب بر اساس ویژگی‌های کیفی محیط زیست طبیعی، (۵) ارتباطات مناسب، (۶) پیشرفت و شکوفایی و اقتصاد محلی متنوع، (۷) خدمات مناسب و قابل‌دسترس، (۸) منصف و بی‌طرف نسبت به همه.^{۳۵} به عقیده شورای شراکت راهبردی لوئیشام^{۳۶} یک اجتماع محلی وقتی پایدار است که این ویژگی‌ها را داشته باشد:

- (۱) از نظر اجتماعی متریقی^{۳۷}: مقابله با نقاط ضعف و انزوای اجتماعی، پاسخ به نیازهای متنوع شهروندان و اجتماعات محلی،
- (۲) از نظر محیط زیستی آگاه^{۳۸}: سازگار با محیط زیست، حفاظت از محیط زیست و ارتقای محتاطانه،
- (۳) از نظر اقتصادی پویا^{۳۹}: بازآفرینی محلات و مطمئن کردن شهروندان از توانایی‌ها و دارایی‌هایشان به منظور استفاده از فرصت‌های اقتصادی.^{۴۰}

۱.۴. حکمروایی شهری^{۳۱}

حکمروایی شهری فرایندی است که بر اساس کنش متقابل میان سازمان‌ها و نهادهای رسمی اداره شهر، از یک طرف، و نهادهای غیررسمی جامعه مدنی یا عرصه عمومی، از طرف دیگر، شکل می‌گیرد. مشارکت نهادهای غیررسمی و تقویت عرصه عمومی در اداره شهر می‌تواند به سازگاری منافع گوناگون و در نتیجه به پایداری توسعه شهری منجر شود.^{۳۳} حکمروایی یعنی مجموع تعاملاتی که بر اساس آن‌ها کنشگران بخش عمومی و همچنین بخش خصوصی در تلاش برای حل مشکلات اجتماعی و یا ایجاد فرصت‌های اجتماعی به مشارکت می‌پردازند.^{۳۳} به عقیده برایان

20. G.P. Green & A. Haines, *Asset Building and Community Development*, p. viii.
 ۲۱. صرافسی، مبانسی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، ص ۱۳۷.
 22. A. Colantonio, *Social Sustainability: An Exploratory Analysis of its Definition, Assessment Methods, Metrics and Tools*, p. 11.
 23. M. Raco, *Building Sustainable Communities, Spatial Policy-place Imaginations and Labor Mobility in Post-War Britain*, p. 171.
 24. Office of the Deputy Prime Minister (ODPM)
 25. Colantonio, *ibid*.
 26. LSP: Lewisham Strategic Partnership
 27. socially progressive
 28. environmentally aware
 29. economically dynamic
 30. LSP, *Shaping our future; Lewisham's Sustainable Community Strategy 2008-2020*, p. 7.
 31. Urban Governance
 ۳۲. ناصر برک‌پور و ایرج اسدی، مدیریت و حکمروایی شهری، ص ۱۹۱.
 ۳۳. باب ایوانس و همکاران، اداره شهرهای پایدار، ص ۲۱.
 ۳۴. ناصر برک‌پور، «حکمروایی شهری و نظام اداره شهرها در ایران»، ص ۴۹۲.

۳۵. کمال اطهراری و همکاران، «حکمروایی شهری مبانی نظری و ضرورت شکل‌گیری آن در ایران»، ص ۱۱.
۳۶. برک‌پور، همان، ص ۵۰۱.
۳۷. عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و همکاران، «تبیین رابطه رهیافت حکمروایی خوب و توسعه پایدار روستایی در مناطق روستایی ایران، مازندران»، ص ۱ و ۱۰.
۳۸. زینت آقاعلیخانی و ناصر برک‌پور، «مقایسه ظرفیت‌های اجتماعی و نهادی توسعه پایدار در شهرهای کرج و قزوین»، ص ۲.
۳۹. ابوانس و همکاران، همان، ص ۳ و ۷.
40. Colantonio, *ibid*, p. 9.
۴۱. نک: صرافی، «توسعه به مثابه حکمروایی شایسته».
۴۲. نک: عزیزی، «محل مسکونی پایدار (مطالعه موردی: نارمک)».
43. Hempel
44. E. Ben-Zadok, "Process Tools for Sustainable Community Planning: an Evaluation of Florida Demonstration Project Communities", p. 66.
45. A. Power, *Sustainable Communities and Sustainable Development. Sustainable Development Commission*, pp. 4-18.
46. The Egan Review: Skills for sustainable communities
47. R. Cowan, *The Dictionary of Urbanism*, p. 386.

بارتون تأمین و دسترسی به خدمات محلی، مشارکت و مداخله عوامل ذی‌نفع و نقش گروه‌ها و نهادهای مختلف، افزایش استقلال محلی، تنوع، پاسخ‌دهی به مکان، و توسعه حمل‌ونقل عمومی معیارهای پایداری محله هستند.^{۴۹} به عقیده مک‌دونالد و همکاران هشت مؤلفه اجتماع پایدار این چنین هستند: حکمروایی، حمل‌ونقل و ارتباطات، خدمات، محیط زیست، عدالت و برابری، اقتصاد، اجتماع و فرهنگ، و مسکن و محیط ساخته‌شده.^{۵۰} کاندن دسترسی به خدمات، دسترسی به اشتغال، تنوع در مسکن، دسترسی به فضای سبز، دسترسی به سیستم حمل‌ونقل عمومی، و به کارگیری زیرساخت‌های سبک‌تر و سبزتر و هوشمندتر را با عنوان معیارهای پایداری محله تعریف می‌کند.^{۵۱} فیلیپس و پیت‌من شاخص‌های پایداری محله را در سه بعد اقتصادی، اجتماعی، و محیط زیستی تقسیم‌بندی می‌کنند. در بعد اقتصادی به شاخص‌هایی چون اشتغال و بیکاری، درآمد متوسط خانوار، فقر، دسترسی به مسکن، مالیات بر اموال؛ در بعد اجتماعی به آموزش، جرم و بزهکاری، سلامت و دسترسی به خدمات درمانی، دسترسی به سایر خدمات و تسهیلات شهری، وجود سازمان‌های داوطلبانه فعال، مشارکت مردم در سازمان‌ها و نهادها، و فرایندهای تصمیم‌گیری؛ در بعد محیط زیستی به شاخص‌هایی چون آلودگی‌های هوا و صوتی تولیدشده از سفرهای وسایل نقلیه، میزان مصرف آب، و حجم تولید زباله و فاضلاب اشاره می‌کنند.^{۵۲} به عقیده دیوید برون و الکس جوژا شاخص‌های پایداری محله را این موارد می‌دانند: میزان سطوح فضای سبز محله و دسترسی به فضای سبز، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی و مسیرهای دوچرخه و پیاده‌روی، ترافیک آرام محله، میزان استفاده از اتومبیل و دسترسی به پارکینگ، میزان آلودگی‌های صوتی و هوا و بصری، مدیریت تولید و جمع‌آوری زباله، مصرف بهینه انرژی و بهره‌وری، سلامت انسان و محیط زیست، مسکن قابل‌استطاعت و در دسترس، سطوح مختلف مالکیت، دسترسی به فضاهای فرهنگی، امنیت و نرخ جرم و بزهکاری، تنوع گروه‌های اجتماعی، همکاری و مشارکت مردم در اجتماع محلی و فعالیت‌های داوطلبانه، پایداری اقتصادی و تدوام

در ویژگی‌های حکمروایی گویای این است که سنگ بنای آن در مقیاس محلی و در اجتماع محلی است تا به تدریج در همبستگی و یکپارچگی اجتماعات به مقیاس‌های بالاتر سرایت کند.^{۴۱}

۶.۱. اصول و معیارها و شاخص‌های اجتماع محلی پایدار

در قالب نظریه‌ها و تجربیات موجود در مقیاس جهانی، اصول و معیارها و شاخص‌های بسیاری را می‌توان برای توسعه پایدار در مقیاس محله و اجتماع محلی پایدار مطرح و تجزیه‌وتحلیل کرد. از دیدگاه عزیزی اصول و معیارهای پایداری محله شامل این موارد هستند: هویت و سرزندگی، پویایی و سازگاری، تنوع، خوانایی، دسترسی، تراکم و ظرفیت قابل تحمل محله.^{۴۲} همپل ۳۳ شش اصل اجتماع محلی پایدار را انسجام اکولوژیکی، حیات اقتصادی، دموکراسی مدنی، نیک‌بختی اجتماعی، کیفیت بالای زندگی، و تعهد متقابل میان اعضای جامعه می‌داند.^{۴۴} پاور برخورداری از عدالت اجتماعی، خدمات‌رسانی پاسخ‌ده، شبکه ارتباطاتی مناسب و منسجم، بهره‌گیری از پتانسیل‌ها به منظور ایجاد مشاغل و اقتصادی شکوفا، امنیت و آسایش روانی، سرزندگی و پویایی و برخورداری از مدیریت کارآمد، و مشارکت داوطلبانه افراد را از معیارهای پایداری محله می‌داند.^{۴۵} در گزارش «یگان»^{۴۶} عناصر یک اجتماع محلی پایدار حکمروایی کارا و مشارکتی، اجتماعات محلی باطراوت و سرزنده، اقتصاد محلی متنوع و در حال شکوفایی، دسترسی به مجموعه وسیعی از خدمات، و فراهم کردن مکان‌هایی به منظور زندگی به شیوه دوستدار محیط زیست گفته شده است.^{۴۷} کن مینتر، شاخص‌های یک محله پایدار را حکمروایی، مشارکت و مداخله ساکنان، فرایندهای تصمیم‌گیری باز و انعطاف‌پذیر، توزیع عادلانه منابع، فرصت‌ها و ثروت‌های محله برای نسل فعلی و آینده، مسکن قابل‌استطاعت، وجود فضاهای تعامل و فضاهای دوستانه، اشتغال، امنیت در محله و کاهش جرم و جنایت، آموزش، و بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی و انسانی ساکنان قلمداد می‌کند.^{۴۸} از نظر

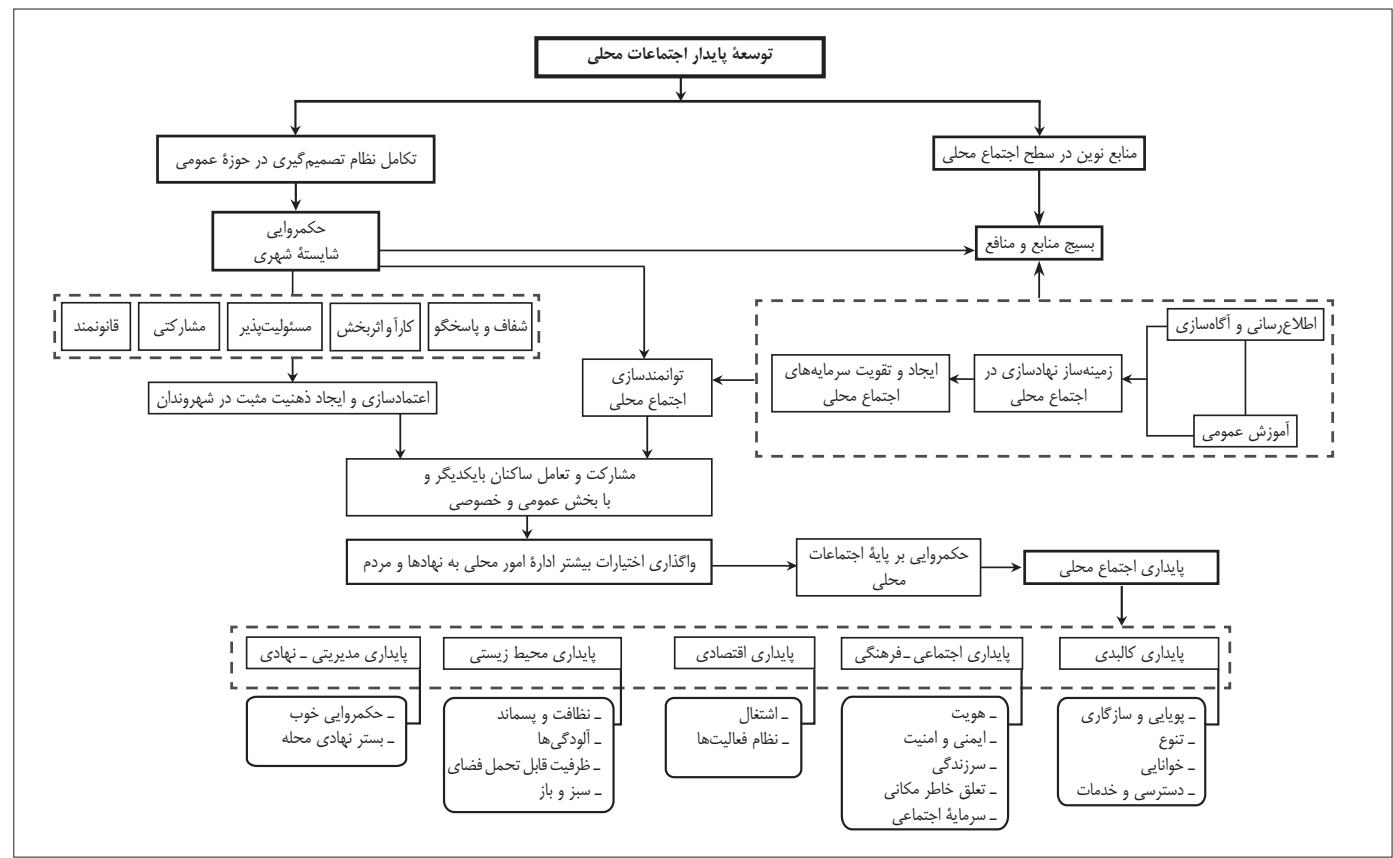
شغلی، دسترسی به اشتغال محلی، میزان ساکنان شاغل در محله، میزان درآمد و فقر، دسترسی به خدمات و تسهیلات محله، میزان سرمایه‌گذاری‌های بخش عمومی و خصوصی در اجتماع محلی^{۵۳}.

اجتماع محلی پرداخته می‌شود. اساس مدل طراحی‌شده بدین صورت است که تحقق توسعه پایدار اجتماعات محلی، از یک سو، نیازمند به منابع نوینی است که با بسیج منابع و منافع اجتماعات فراهم می‌آید و از سوی دیگر، نیازمند تکامل در حوزه تصمیم‌گیری عمومی بر مبنای حکمروایی شایسته شهری، یعنی نظام مدیریتی شفاف و پاسخ‌گو، کارا و اثربخش، مسئولیت‌پذیر، مشارکتی، و قانونمند است. حکمروایی شایسته شهری کلید توانمندسازی اجتماعات محلی است و همچنین منجر به بسیج منابع و منافع می‌گردد. اجتماع محلی آموزش‌دیده و

۲. طراحی مدل مفهومی تحقیق

بر اساس مطالعات مفاهیم و نظریه‌های مختلف در زمینه سه انگاشت توسعه پایدار، توسعه اجتماع محلی، و حکمروایی شهری، در مدل مفهومی تحقیق (ت ۱) به بررسی ارتباط بین این سه مفهوم و همچنین نقش حکمروایی شهری در پایداری

ت ۱. مدل مفهومی تحقیق، تدوین: نگارندگان.

جدول ۱. ابعاد، معیارها، و شاخص‌های پایداری محله، تدوین: نگارندگان، با استناد به ...»

گونه‌ای که توسعه پایدار در همه ابعاد کالبدی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، محیط زیستی، مدیریتی- نهادی اتفاق می‌افتد. بر اساس مبانی نظری و مدل مفهومی تحقیق، پایداری محله آخوند شهر قزوین در قالب پنج بعد و هفده معیار و بیش از پنجاه شاخص بر اساس «جدول ۱» بررسی می‌شود.

توانمندشده و خوش‌بین به مدیریت شهری برای مشارکت و تعامل با بخش خصوصی و عمومی آماده می‌شود و بدین منظور اختیارات بیشتری برای اداره امور محلی به نهادها و مردم واگذار می‌گردد. در این هنگام حکمروایی بر پایه اجتماعات محلی تحقق می‌یابد که این امر منجر به توسعه پایدار اجتماعات محلی می‌گردد، به

بعد	معیار	شاخص و متغیر
مدیریتی - نهادی	حکمروایی شایسته	شفافیت (آگاهی از طرح‌ها و برنامه‌های تهیه‌شده برای محله و تصمیمات مسئولان برای محله)، کارایی و اثربخشی (رضایت شهروندان از عملکرد و اقدامات مسئولان و مدیریت شهری نسبت به عرضه خدمات و تأمین نیازهای ساکنان در محله)، عدالت (توزیع منصفانه و عادلانه امکانات محله، وجود فرصت‌های برابر گروه‌های محروم در فرایند مشورت و تبادل نظر با مسئولین، میزان احساس محرومیت محله نسبت به سایر نقاط شهر در میان ساکنان)، مشارکت (مشارکت مردم در برطرف کردن مشکلات و بهبود وضعیت محله خود و تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری برای محله)، قانونمندی (آگاهی شهروندان از قوانین و مقررات شهری و پایبندی به آن، پایبندی مسئولان به قوانین و مقررات)، مسئولیت‌پذیری (مسئولیت‌پذیری مدیران شهری نسبت به برطرف کردن مشکلات محله)، پاسخ‌گویی (پاسخ‌گویی مسئولان به خواسته‌های شهروندان)، اجماع (توافق جمعی بین مسئولان و مدیران شهری با مسئولان نهادهای موجود در محله و اجتماع محلی)
	بستر نهادی	میزان آشنایی با نهادهای اجتماعی و تشکل‌های مردم‌نهاد موجود در محله، میزان عضویت در گروه‌ها و انجمن‌های محلی و تشکل‌های مردم‌نهاد، میزان همکاری و ارتباط شهرداری و سایر نهادها با نهادهای محله، میزان اختیار تشکل‌های مردم‌نهاد در تأثیرگذاری بر امور محله
اجتماعی - فرهنگی	سرمایه اجتماعی	پیوند همسایگی (شناختن همسایگان، مرادوات اجتماعی با همسایگان و اهل محله و شرکت در مراسم‌های غم و شادی آن‌ها)، اعتماد عمومی (اعتماد به هم‌محله‌ای‌ها در قرض دادن پول، سپردن کلید منزل خود به همسایه در موقع سفر)، اعتماد نهادی (اعتماد مردم به مسئولان و مدیران شهری، اعتماد مردم به هیئت امنای امامزاده و مساجد محله)، مشارکت رسمی (عضویت در گروه‌ها و انجمن‌های محلی (بسیج فرهنگی- مذهبی- ورزشی)، شرکت در انتخابات شورای شهر، مشارکت در نوسازی و تجمیع خانه‌های خود در بافت فرسوده، مشارکت غیررسمی (مشارکت در برگزاری مراسم و فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی، مشارکت در حل مشکلات محله)
	ایمنی و امنیت	ایمنی (ایمنی تردد عابر پیاده، نبود مکان‌های حادثه‌خیز ترافیکی)، امنیت (شناخت غریبه در محله، امنیت تردد کودکان، امنیت تردد بانوان، امنیت تردد در ساعات پایانی شب، نبود فضاهای تاریک و بی‌دفاع در محله، نبود بزهکاری در محله)
	سرزندگی	وجود فضاهای عمومی برای تعاملات اجتماعی ساکنان، وجود فضا برای برگزاری مراسم مذهبی و اعیاد، وجود فضا برای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری و بازی کودکان، وجود فضاهایی برای تفریح و گذراندن اوقات فراغت، برگزاری برنامه‌های فرهنگی- هنری- ورزشی، حضورپذیری بالای گروه‌های مختلف سنی- جنسی در محله
	هویت	هویت محله از دید ساکنان (از نظر قدمت محله، وجود ساختمان‌ها، و عناصر شاخص و تغییرات گوناگون کالبدی و اجتماعی)
اقتصادی	تعلق خاطر مکانی	میزان تمایل به ماندگاری در محله و عدم ترک محله، داشتن علاقه و احساس به محله، احساس عضویت و مسئولیت در محله
	اشتغال	میزان احساس امنیت شغلی، وجود برنامه‌های اشتغال در محله، وجود فعالیت‌های خانگی در محله
	نظام فعالیت‌ها	تناسب فعالیت تجاری با نوع نیاز ساکنان، آینده اقتصادی محله از نظر مردم و کسبه و مغازه‌داران توزیع مکانی، مناسب فعالیت‌های اقتصادی در محله
کالبدی	پویایی و سازگاری	رضایتمندی از تغییرات فیزیکی در محله در جهت افزایش کیفیت زندگی و آرامش ساکنان، بهبود وضعیت محله بر اساس تغییرات فیزیکی در محله (تخریب‌ها و نوسازی‌ها)، مرکز محله پویا و پاسخ‌گو به نیازها
	تنوع	تنوع در انتخاب مسکن بر اساس درآمد، تنوع مسکن بر اساس ساختار جمعیتی و اجتماعی- فرهنگی، تنوع در عرضه خدمات برای گروه‌های مختلف اجتماعی
	خوانایی	سهولت پیدا کردن نشانی و آدرس در محله، شناختن مرز محله توسط ساکنان و وجود عناصر و نشانه‌های شاخص
محیط زیستی	دسترسی و خدمات	دسترسی به وسایل حمل‌ونقل عمومی، دسترسی به مراکز خرید، دسترسی به خدمات آموزشی- فرهنگی، دسترسی به خدمات بهداشتی- درمانی، دسترسی به خدمات ورزشی- تفریحی، کیفیت آسفالته معابر و روشنایی آن‌ها
	نظافت و پسماند	رضایت از جمع‌آوری زباله و نظافت کوچه و خیابان و مجاری آب
	آلودگی‌ها	کم بودن میزان سروصدا، زیبایی ساختمان‌ها و دیوارها، وجود و نحوه قرارگیری مبلمان مناسب شهری، میزان آلودگی هوا و وجود بوی بد
	فضای سبز	میزان رضایت از کفایت و پاسخ‌گویی ویژگی‌های طبیعی محله چون وجود درخت و فضاهای سبز و باز و شبکه راه سبز
	ظرفیت قابل تحمل	توان مناسب محله در عرضه خدمات، میزان موافقت با افزایش تراکم جمعیتی و ساختمانی (ظرفیت قابل تحمل محله از دید ساکنان)، پاسخ‌گویی تأسیسات زیربنایی (میزان پاسخ‌گویی شبکه آب و برق و گاز و شبکه ارتباطی، میزان پاسخ‌گویی شبکه دفع فاضلاب و آب‌های سطحی)

۴۸. نک:

K. Meter, *Neighborhood Sustainability Indicators Guidebook: How To Create Neighborhood Sustainability Indicators in Your Neighborhood*.

جدول ۲. بررسی پایایی پرسش‌نامه توسط آلفای کرونباخ، تدوین: نگارندگان، با استناد به نتایج محاسبات در نرم‌افزار spss.

شخص	تعداد موارد	آلفای کرونباخ
حکمرمایی شایسته	۱۱	۰٫۶۱۵
بستر نهادی	۴	۰٫۷۰۳
سرمایه اجتماعی	۱۱	۰٫۷۹۴
ایمنی و امنیت	۸	۰٫۶۰۵
تعلق خاطر مکانی	۳	۰٫۹۳۷
سرزندگی	۶	۰٫۶۲۵
اشتغال و نظام فعالیت‌ها	۷	۰٫۷۰۷
پویایی و سازگاری	۳	۰٫۶۵۹
تنوع	۳	۰٫۵۲۱
خوانایی	۲	۰٫۸۱۰
دسترسی و خدمات	۶	۰٫۵۹۱
آلودگی‌ها، نظافت و پسماند	۵	۰٫۷۵۱
ظرفیت قابل تحمل محله	۴	۰٫۷۶۹

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از انواع پژوهش‌های کاربردی و روش تحقیق در آن توصیفی و از نوع پیمایشی بوده است. داده‌ها با ترکیبی از دو روش کتابخانه‌ای-اسنادی و روش پیمایش میدانی از طریق مشاهده، مصاحبه، و تکمیل پرسش‌نامه به صورت مصاحبه‌ای جمع‌آوری شده است. طراحی پرسش‌نامه به صورت پرسش‌های ترکیبی باز و بسته صورت گرفت که سوالات بسته بر مبنای گزینه‌های تعیین شده و همچنین طیف پنج‌گزینه‌ای (پنج‌مقیاسی) لیکرتی طرح شده‌اند. به منظور تعیین حجم نمونه در محله آخوند (جامعه آماری پژوهش با جمعیت ۶۷۵۲ نفر) از فرمول کوکران استفاده شده است. طبق فرمول، حجم نمونه با ضریب اطمینان ۹۵٪ و خطای نمونه‌گیری ۱۰٪ برابر با ۹۵ شد. به همین دلیل ۹۵ پرسش‌نامه در محله آخوند شهر قزوین تکمیل گردید. روش نمونه‌گیری نیز به صورت خوشه‌ای دومرحله‌ای بر اساس بلوک‌های جمعیتی و در هر خوشه بر اساس نمونه‌گیری تصادفی ساده صورت پذیرفت. برای تعیین اعتبار (روایی) پرسش‌نامه از روش اعتبار محتوایی بر اساس نظرات اساتید و کارشناسان در زمینه توسعه پایدار اجتماع محلی استفاده گردید و در بررسی پایایی پرسش‌نامه از روش آلفای کرونباخ بهره گرفته شد و پایایی بر اساس هر یک از معیارها ارزیابی شد که نتایج آن در «جدول ۲» بیان شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود در سطح برخی از معیارها پرسش‌نامه پایایی بسیار بالا و در برخی دیگر پایایی متوسطی دارد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسش‌نامه از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی مبتنی بر آزمون T تک‌نمونه‌ای^۴ در نرم‌افزار SPSS 22 استفاده گردید.

۴. معرفی محدوده مورد پژوهش

محله آخوند، یکی از محلات قدیمی شهر قزوین، در قسمت جنوب غربی شهر و در هسته تاریخی آن در منطقه یک واقع شده است. شکل‌گیری این محله به دوره صفویه بازمی‌گردد و بیشتر توسعه و ساخت اماکن تاریخی آن در دوره قاجار بوده است. از جمله اماکن

→ زیرنویس جدول ۱

Sustainable Communities”, p. 13;

- Brown & Jozsa, *Neighborhood Sustainability Indicators Report on a Best Practice Workshop*, pp. 17-19;

- Bonham-Carter, *Sustainable Communities in the UK*, pp. 136-137;

- Power, *Sustainable Communities and Sustainable Development*,..., pp. 14-15;

- Colantonio, *Social Sustainability: An Exploratory Analysis of its Definition*,..., p. 11;

- Meter, *Neighborhood Sustainability Indicators Guidebook*; Ben-Zadok, “Process Tools for Sustainable Community Planning”, p. 66.

مسکونی»، ص ۲۳۲؛

- محمدی و پاشازاده، «سنجش سطح پایداری محلات شهر اردبیل با تأکید بر محلات با هسته‌های روستایی»، ص ۵۵؛

- داداش‌پور و عادل، «ارزیابی و سنجش تاب‌آوری در مجموعه شهری قزوین»، ص ۷۹؛

- موحد و همکاران، «بررسی توسعه محله‌های شهری با تأکید بر الگوی حکمرمایی خوب شهری»، ص ۱۶۰؛

- Raco, *Building Sustainable Communities*,..., p. 171;

- Barton, et al, *Shaping Neighborhoods*; Phillips & Pittman, *An Introduction to Community Development*, pp. 292-294;

- McDonald, et al, “Urban Regeneration for

جدول ۱. ابعاد، معیارها، و شاخص‌های پایداری محله، تدوین: نگارندگان، با استناد به منابع زیر:

- عزیزی، «محله مسکونی پایدار»، ص ۳۸-۴۰؛

- نوریان و عبداللهی ثابت، «تبیین معیارها و شاخص‌های پایداری در محله مسکونی»، ص ۶۱؛

- ناطق‌پور و فیروزآبادی، «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، ص ۵۵؛

- برک‌پور، «حکمرمایی شهری و نظام اداره شهرها در ایران»، ص ۵۰۳-۵۰۴؛

- خاکپور و همکاران، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای»، ص ۶۷؛

- بزی و همکاران، «ارزیابی شاخص‌های پایداری محله‌های

بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، محله آخوند ۲۱۶۳ خانوار و ۶۷۵۲ نفر جمعیت دارد که این معادل ۱/۸٪ از جمعیت شهر قزوین است. بررسی‌های آماری حاکی از کاهش جمعیت محله و کاهش جمعیت جوان و به تبع آن تبدیل محله به یک محله با جمعیت سالخورده است. همچنین برخی ناهنجاری‌های اجتماعی چون اعتیاد، جرم و بزه در محله، بالا بودن میزان فقر و بیکاری، ضعف فرهنگی، مهاجرت برخی ساکنان

برجسته و آثار تاریخی این محله می‌توان از مسجد مدرسه سردار، آب‌انبار سردار کوچک، آب‌انبار حاج کاظم، حمام بلور، خانه امام جمعه شهیدی، خانه محمص، مقبره آخوند ملاخلیلا، خانه زرنگار، مسجد سبز، و مسجد خواجه شهیدا نام برد (ت ۲). مرزهای محله آخوند با مساحت حدود ۳۵/۲۲ هکتار را به‌ترتیب از شمال خیابان شهید انصاری، از شرق خیابان مولوی، از جنوب خیابان شهید محمد منتظری، و از غرب خیابان شهید نواب صفوی تشکیل داده‌اند.

۴۹. نک:

- H. Barton, et al, *Shaping Neighborhoods: A Guide for Health, Sustainability and Vitality*.
- 50. S. McDonald, et al, "Urban Regeneration for Sustainable Communities: A Case Study", p. 13.
- 51. P.M. Condon, *Seven Rules for Sustainable Communities*, p. 14-15.
- 52. Phillips & Pittman, *ibid*, pp. 292-294.
- 53. D. Brown & A. Jozsa, *Neighborhood Sustainability Indicators Report on a Best Practice Workshop*, pp. 17-19.
- 54. One-Sample T-Test

ت ۲.

مجموعه آثار تاریخی محله، برگرفته از: قناد، ص ۱۰۳ (مأخذ نقشه اولیه: مهندسان مشاور شهر و برنامه، ۱۳۹۴. طرح جامع شهر قزوین، وزارت راه و شهرسازی؛ به‌روزرسانی و تدقیق بناها: ف.قناد).

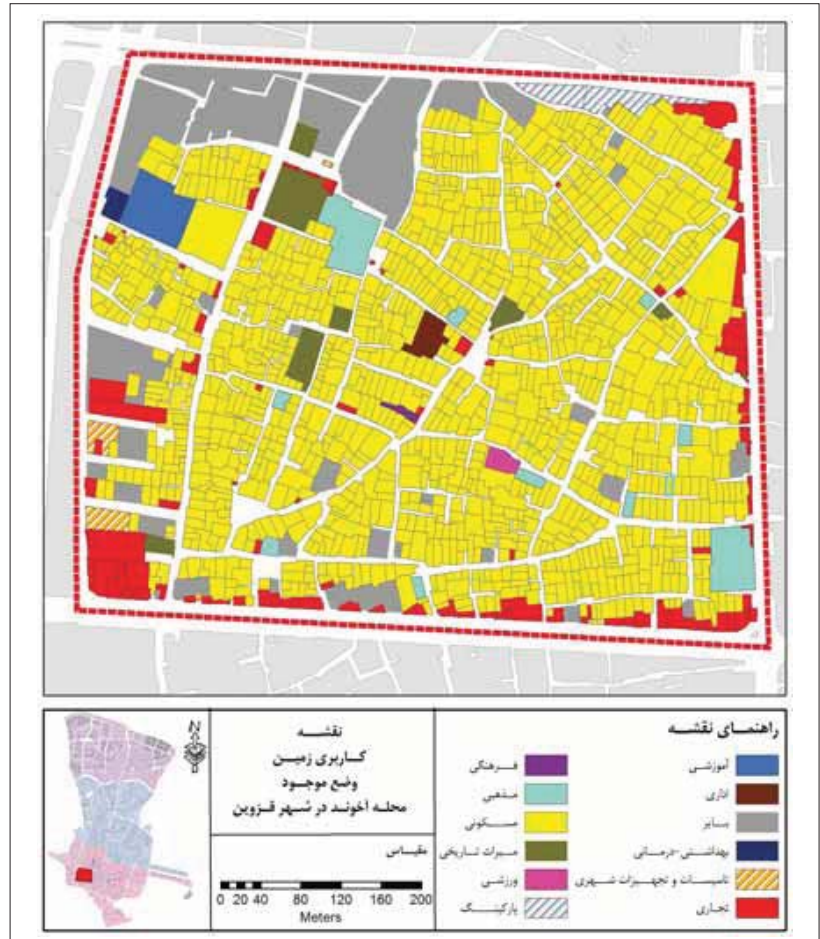
ت ۳. نقشه کاربری زمین و موقعیت محله آخوند در شهر قزوین، مأخذ: قناد، ص ۱۱۷.

اصیل از محله، و نیز اختصاص محله به طبقات پایین درآمدی مشهود است. از نظر کالبدی- محیطی، فرسودگی بخش زیادی از بافت محله و غفلت از ارزش‌های بافت تاریخی آن و بی‌توجهی به هویت تاریخی محله در الگوی ساخت‌وسازهای جدید، عدم برخورد یکپارچه با عناصر تاریخی محله و انجام مداخلات مرمتی تک‌بنا، ضعف پاسخ‌گویی تأسیسات زیربنایی، وجود آلودگی‌های محیطی،

کمبود شدید سرانه‌های خدمات عمومی محله‌ای و توزیع نامناسب آن از مشکلات این محله هستند و بررسی سرانه خدمات هفت‌گانه محله گویای آن است که محله با کمبود شدید کاربری‌های فضای سبز، فرهنگی، و ورزشی مواجه است، به طوری که محله فاقد فضای سبز است. کاربری ورزشی محله اختصاص به زمین سربازی دارد که تنها تعدادی وسیله ورزشی نامناسب در آن نصب شده که هیچ‌گونه ایمنی نسبت به عبور و مرور خودرو ندارند و اهالی هیچ استفاده‌ای از آن نمی‌کنند و می‌توان گفت سرانه کاربری ورزشی محله نیز عملاً صفر است. کاربری آموزشی محله تنها یک مدرسه ابتدایی است که در گوشه شمال غربی محله واقع شده و ساکنان نقاط مختلف محله دسترسی مناسبی به آن ندارند. بنابراین محله با هویت و تاریخی آخوند، هرچند تاکنون به حیات خود ادامه داده، از دیدگاه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، محیط زیستی و مدیریتی- نهادی شرایط نامناسبی دارد. لازم به ذکر است برای مرتفع کردن مسائل و مشکلات این محله طی سال‌های اخیر طرح‌ها و برنامه‌های مختلفی تهیه گردیده که یا اجرا نشده یا در اجرا ناموفق بوده‌اند؛ چرا که بیش از هر چیز بر جنبه‌های کالبدی تمرکز و از سایر جنبه‌ها غفلت شده و فارغ از هرگونه توجه به ساکنان و نیازهایشان و بهره‌مندی از دارایی‌ها و سرمایه‌های آنان و پتانسیل‌های محله بوده است که این امر لزوم توجه به رویکردی نوین، چندبعدی، همه‌جانبه، وکل‌نگر و نه صرفاً تک‌بعدی را با تمرکز بر بعد کالبدی برای محو یا کاهش مشکلات این محله در راستای تحقق توسعه پایدار اجتماع محلی می‌رساند (ت ۳).

۵. تحلیل یافته‌ها

به منظور سنجش شاخص‌های پایداری در محله، ۹۵ پرسش‌نامه در بین ساکنان توزیع گردید که تعداد پرسش‌شوندگان زن ۴۹ نفر (۵۱٫۶٪) و تعداد پرسش‌شوندگان مرد ۴۶ نفر (۴۸٫۴٪) است که از این میان ۳۵٪ مجرد و ۶۵٪ متأهل بودند. میزان تحصیلات پرسش‌شوندگان چنین بود:

(مأخذ نقشه اولیه: مهندسان مشاور شهر و برنامه، ۱۳۹۴. طرح جامع شهر قزوین، وزارت راه و شهرسازی؛ به‌روزرسانی و تدقیق کاربری‌ها: ف. قناد)

جدول ۳ (راست). نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف به منظور بررسی نرمال بودن داده‌های پرسش‌نامه، تدوین: نگارندگان. جدول ۴ (چپ). آزمون T تک‌نمونه‌ای برای سنجش شاخص‌های پایداری محله، تدوین: نگارندگان.

بر اساس «جدول ۳» درجه معناداری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف ۰/۲ و درجه معناداری آزمون شاپیروویلیک ۰/۱۳ است که درجه معناداری در هر دو آزمون بزرگ‌تر از ۰/۰۵ است، پس آزمون‌های کولموگروف-اسمیرنوف و شاپیروویلیک معنادار نیستند، یعنی توزیع نرمال است. به همین دلیل برای سنجش پارامترهای مرکزی آن از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شد. در «جدول ۴» امتیاز میانگین معیارها و نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای آورده شده است. پس از بررسی و سنجش شاخص‌های توسعه پایدار در

تحصیلات ابتدایی: ۱۷٪، راهنمایی و دبیرستان: ۲۳٪، تحصیلات دیپلم: ۳۳٪، فوق دیپلم و لیسانس: ۱۷٪، فوق لیسانس: ۳٪، بیسواد: ۵٪. بیشتر مردان شاغل پرسش‌شونده دارای شغل آزاد و بیشتر زنان پرسش‌شونده خانه‌دار بودند. ۴٪ از پاسخ‌دهندگان شاغل در محله، ۶۱٪ ساکن در محله و ۳۵٪ هم ساکن و هم شاغل در محله بودند. ۲۸٪ از پرسش‌شوندگان بیشتر از ۳۰ سال و ۱۹٪ کمتر از ۵ سال است که در محله سکونت دارند. ۶۶٪ از پرسش‌شوندگان مالک محل سکونت خود و ۳۴٪ مستأجر بودند. ۴۳٪ از پاسخ‌دهندگان دلیل انتخاب محله را زادگاه خود دانستند، ۳۲٪ به دلیل قیمت پایین مسکن و اجاره‌بها، ۸٪ به دلیل نزدیکی به محل کار، ۱۰٪ به دلیل علاقه به محله و ۷٪ به دلیل ویژگی‌های مذهبی محله را برای سکونت انتخاب کردند. برای سنجش شاخص‌های پایداری، به هر یک از گزینه‌ها در طیف لیکرتی پنج گزینه‌ای امتیازی از یک تا پنج اختصاص داده شد. بدین ترتیب عدد ۳ میانگین نظری پاسخ‌ها در نظر گرفته شد. سپس با استفاده از پارامتر مرکزی میانگین، میانگین امتیاز هر یک از شاخص‌ها، سپس امتیاز میانگین هر معیار از مجموع میانگین شاخص‌ها و امتیاز میانگین هر یک از ابعاد از مجموع میانگین هر معیار به دست آمد، در نهایت امتیاز کل پایداری محله از مجموع میانگین امتیازات ابعاد به دست آمد تا وضعیت پایداری یا ناپایداری توسعه در محله مشخص گردد. برای انتخاب آزمون آماری مناسب جهت تحلیل استنباطی پایداری محله، ابتدا نرمال بودن داده‌ها بررسی می‌شود. برای بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف و آزمون شاپیروویلیک استفاده شد (جدول ۳).

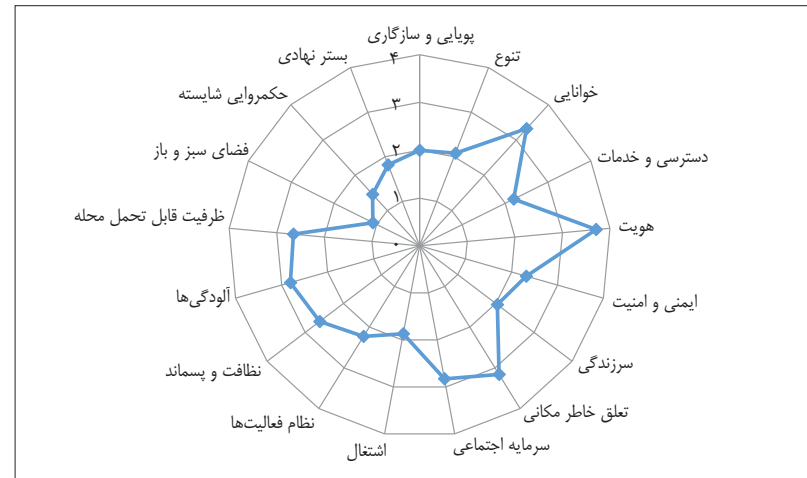
ابعاد	معیارها	میانگین	انحراف معیار	ارزش تست = ۳					
				درجه آزادی	مقدار f	میانگین	اختلاف		
							کرن بالا	کرن پایین	
مدیریتی- نهادی	حکروایی شایسته	۱,۴۶۶	۱,۴۶۶	-۵۴,۷۴۱	۹۴	۰	-۱,۵۳۳۹۷	-۱,۵۸۹۶	-۱,۴۷۸۳
	بستر نهادی	۱,۸۲۶۳	۱,۸۲۶۳	-۱۸,۲۹۳	۹۴	۰	-۱,۱۷۳۶۸	-۱,۳۰۱۱	-۱,۰۴۶۳
اجتماعی- فرهنگی	سرمایه اجتماعی	۲,۸۳۸۹	۲,۸۳۸۹	-۲,۲۷۶	۹۴	۰,۰۲۵	-۰,۱۶۱۰۵	-۰,۳۰۱۶	-۰,۰۲۰۵
	ایمنی و امنیت	۲,۳۲۱۱	۲,۳۲۱۱	-۱۶,۴۶۹	۹۴	۰	-۰,۶۷۸۹۵	-۰,۷۶۰۸	-۰,۵۹۷۱
	سرزندگی	۲,۰۴۲۱	۲,۰۴۲۱	-۳۲,۰۵۷	۹۴	۰	-۰,۹۵۷۸۹	-۱,۰۱۵۴	-۰,۹۰۰۴
	هویت	۳,۷۱۵۸	۳,۷۱۵۸	۷,۷۹۴	۹۴	۰	۰,۷۱۵۷۹	۰,۵۳۳۴	۰,۸۹۸۱
اقتصادی	تعلق خاطر	۳,۱۶۴۹	۳,۱۶۴۹	۱,۲۵۹	۹۴	۰,۲۱۱	۰,۱۶۴۹۱	-۰,۰۹۵۲	۰,۴۲۵۱
	اشتغال	۱,۸۷۳۷	۱,۸۷۳۷	-۲۳,۱۴۳	۹۴	۰	-۱,۱۲۶۳۲	-۱,۲۲۲۹	-۱,۰۲۹۷
کالبدی	فعالیت	۲,۲۳۱۶	۲,۲۳۱۶	-۱۴,۴۲۲	۹۴	۰	-۰,۷۶۸۴۲	-۰,۸۷۴۲	-۰,۶۶۲۶
	پویایی	۲,۰۰۳۵	۲,۰۰۳۵	-۱۲,۴۰۱	۹۴	۰	-۰,۹۹۶۴۹	-۱,۱۵۶	-۰,۸۳۶۹
	تنوع	۲,۰۸۴۲	۲,۰۸۴۲	-۲۲,۴۳۳	۹۴	۰	-۰,۹۱۵۷۹	-۰,۹۹۶۸	-۰,۸۳۴۷
	خوانایی	۳,۳۲۶۳	۳,۳۲۶۳	۳,۱۵۷	۹۴	۰,۰۰۲	۰,۳۲۶۳۲	۰,۱۲۱۱	۰,۵۳۱۵
محیط زیستی	دسترسی و خدمات	۲,۲	۲,۲	-۱۹,۶۴۴	۹۴	۰	-۰,۸	-۰,۸۰۰۹	-۰,۷۱۹۱
	نظافت و پسماند	۲,۶۲۱۱	۲,۶۲۱۱	-۴,۰۹۸	۹۴	۰	-۰,۳۷۸۹۵	-۰,۵۶۲۵	-۰,۱۹۵۳
	آلودگی‌ها	۲,۸۱۴	۲,۸۱۴	-۲,۴۱۸	۹۴	۰,۰۱۸	-۰,۱۸۵۹۶	-۰,۳۳۸۷	-۰,۰۳۳۳
ظرفیت قابل تحمل	فضای سبز و باز	۱,۰۹۴۷	۱,۰۹۴۷	-۶۳,۰۷۷	۹۴	۰	-۱,۹۰۵۲۶	-۱,۹۶۵۲	-۱,۸۴۵۳
	ظرفیت قابل تحمل	۲,۶۵۱۳	۲,۶۵۱۳	-۶,۷۴۵	۹۴	۰	-۰,۳۴۸۶۸	-۰,۴۵۱۳	-۰,۲۴۶

معنی‌داری	کولموگروف - اسمیرنوف			آزمون شاپیروویلیک		
	آماره	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	آماره	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
پایداری	۰,۰۷۲	۹۵	۰,۲	۰,۹۷۹	۹۵	۰,۱۳۴

محله آخوند، همان‌طور که در نمودار «ت ۴» مشاهده می‌شود، می‌توان گفت که تنها معیارهای هویت، خوانایی، و تعلق خاطر مرز پایداری را درنور دیده‌اند. معیار سرمایه اجتماعی و آلودگی‌ها در مرز پایداری محله قرار دارد و معیارهای حکمروایی شایسته و فضای سبز و باز پایین‌ترین امتیاز را کسب کرده‌اند. همچنین آزمون T برای همه معیارها معنادار است، یعنی اختلاف معناداری بین مقدار میانگین نمونه با میانگین فرضی «۳» وجود دارد. تنها در معیار تعلق خاطر آزمون T معنادار نیست، یعنی بین میانگین این معیار با میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود ندارد، با ملاحظه کران بالا و پایین این معیار، کران پایین منفی و کران بالا مثبت است و شامل صفر می‌شود، این امر نشان می‌دهد که میانگین نمونه با میانگین فرضی جامعه در این معیار برابر است. بالاترین امتیاز پایداری محله مربوط به معیار هویت (۳/۷۱) است، کمترین امتیاز پایداری مربوط به معیار فضای سبز (۱/۰۹)، و حکمروایی شهری (۱/۴۶) است.

بالاترین امتیاز ابعاد مربوط به بعد اجتماعی- فرهنگی (۲/۸۱) و پایین‌ترین امتیاز مربوط به بعد مدیریتی- نهادی (۱/۶۴) است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود امتیاز پایداری محله ۲/۲۴ است،

ت ۴. نمودار رادارچارت میانگین امتیاز معیارهای پایداری محله، مأخذ: قناد، ص ۱۴۸.

که کمتر از مرز پایداری (۳) است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که محله آخوند، بر اساس شاخص‌های توسعه پایداری، دارای پایداری ضعیف یا به بیان دیگر محله ناپایداری است.

در پاسخ به نقش و اهمیت حکمروایی شایسته شهری در رسیدن به توسعه پایداری در این محله، همان‌طور که نمودار «ت ۴» نشان می‌دهد، معیار حکمروایی در مقایسه با پانزده معیار دیگر در سطح پایینی قرار دارد، همچنین از بین ابعاد مختلف در «جدول ۵» بعد مدیریتی- نهادی پایین‌ترین امتیاز پایداری را کسب کرده است. بدین ترتیب در مبحث سنجش معیار حکمروایی شهری بر اساس شاخص‌های مربوط به آن از دید ساکنان، پرسش‌شوندگان این‌گونه بیان داشتند که هیچ‌گونه آگاهی از برنامه‌ها و طرح‌ها و تصمیماتی که برای محله صورت می‌گیرد نداشته و مسئولان هیچ‌گونه اطلاع‌رسانی در این زمینه نکرده‌اند. اکثریت ساکنان محله از عملکرد و اقدامات شهرداری نسبت به خدمات عرضه‌شده در محله و تأمین نیازهای ساکنان ناراضی بودند. همچنین به تخصیص و توزیع ناعادلانه منابع و امکانات در محله اشاره داشتند، به عقیده آن‌ها این محله با اقدامات شهرداری به یک محله محروم تبدیل شده است و با وجود اطلاع مسئولان از مشکلات بی‌شمار محله، اما هیچ‌گونه احساس مسئولیتی در قبال آن نمی‌کنند و به مسائل و مشکلات و نیازهای ساکنان پاسخگو نیستند. بنابراین بر پایه تحلیل نتایج به‌دست‌آمده از پرسش‌نامه و مطالعات میدانی در محله می‌توان این‌گونه بیان کرد که همه علت ناپایداری محله آخوند اجتماع، اقتصاد، یا کالبد محله نیست، بلکه بخش اعظم ناپایداری محله مربوط به نحوه مدیریت و همچنین برنامه‌ها و طرح‌های تهیه‌شده برای محله است، طرح‌هایی که ساکنان هیچ‌گونه دخالت یا اظهارنظری در آن‌ها نداشته‌اند، به بیان دیگر نبود مدیریت شهری مشارکتی است که نه تنها یک عامل در بعد مدیریتی، بلکه عاملی تأثیرگذار بر سایر ابعاد توسعه نیز هست. به طور نمونه بخش اعظم ناپایداری محله مربوط به احداث پروژه

دارد، که علاوه بر پتانسیل گردشگری، بر پایه آثار تاریخی محله، وجود نهادهای مردمی، مذهبی- فرهنگی و همچنین ساکنانی اصیل، پویا، و خودجوش با مشارکت‌های غیررسمی در برگزاری مراسم مذهبی و رسیدگی به مشکلات محله و انعکاس آن به مسئولان و مدیران شهری، همه و همه از جمله دارایی‌های این محله است که تاکنون مسئولان و مدیران شهری نسبت به آن بی‌توجه بوده‌اند. بهره‌گیری از این سرمایه‌ها و ظرفیت‌ها، از یک سو، نیازمند بسیج منابع نوین و از سوی دیگر، نیازمند به‌کارگیری سازوکارهای نهادی لازم و از پایین به بالا است که این امر مستلزم تکامل در نظام تصمیم‌گیری شهری بر پایه مدیریت غیرمتمرکز و مشارکتی در قالب حکمرایی شایسته شهری است. این امر به گونه‌ای است که اگر مدیریت شهری قائل به راه‌حلی از درون اجتماع محلی و پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های درونی هر محله و قائل به مشارکت مردم و پاسخ‌گو به حل مسائل و مشکلات آن‌ها باشد، بسیاری از مسائل و مشکلاتی که منجر به ناپایداری در این محله شده حل خواهد شد، اینجاست که نقش حکمروایی در رسیدن به توسعه پایدار مشخص می‌گردد، به گونه‌ای که راهبرد نیل به توسعه پایدار شهری از طریق توسعه اجتماعات محلی در پرتو حکمروایی شایسته شهری و مدیریت شهری شفاف و پاسخ‌گو و مسئول در چارچوب یک فرایند مشارکتی و دربرگیرنده کثرت شهروندان امکان‌پذیر است. جایی که شبکه‌ای از ذی‌نفعان و ذی‌نفعان گرد هم آمده و به چاره‌اندیشی و حل مسائل و مشکلات می‌پردازند، در این صورت است که صدای بی‌صداها شنیده می‌شود و نیازهایشان تأمین و منجر به بهبود کیفیت زندگی‌شان و در سطح بالاتر بهزیستی اجتماع محلی می‌گردد.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اجتماع محلی مناسب‌ترین بستر برای دستیابی به توسعه پایدار شهری است. توسعه پایدار شهری بدون بنیان نهادن پایه‌های خود بر شالوده اجتماعات محلی، در رسیدن به اهداف با مشکل

شهید انصاری (لبه شمالی محله) است که منجر به شکافت بافت قدیم (محلات آخوند و دیمج) گردید، از سوی دیگر، تخریب‌های فراتر از طرح این پروژه، از سوی شهرداری، نیمه شمالی محله را به فضای بایر وسیع تبدیل کرد، بدون آنکه پس از هجده سال جانشینی برای آن ایجاد گردد (ت ۳). این تخریب‌های گسترده و بی‌توجهی به احیای بافت فرسوده و مسائل و مشکلات متعدد آن علاوه بر آنکه منجر به کاهش جمعیت محله و خروج برخی از ساکنان اصیل و قدیمی آن گردید، این بافت رها شده را مأمی برای سکونت افغان‌ها و کولی‌ها و غربیل‌بندان قرار داد که به تبع آن با ورود افراد غریبه و عدم شناخت آن‌ها از سوی ساکنان محله، ناامنی در محله و به دنبال آن جرم و بزه افزایش یافت. در بعد اقتصادی معطوف شدن توجه مدیریت شهری به ساخت‌وساز واحدهای تجاری جدید (خیابان انصاری) منجر به کاهش توجه به کاربری‌های خرد محلی و افت آن‌ها به لحاظ درآمدی گردید. در بعد محیط زیستی ضعف بهداشت محیط و وجود آلودگی‌های مختلف در محله به ضعف در خدمات‌رسانی شهرداری به این محله برمی‌گردد. همچنین فقدان وجود فضای سبز در محله و درخواست‌های مکرر ساکنان از شهرداری برای اختصاص قسمتی از زمین‌های بایر محله به فضای سبز یکی دیگر از مسائلی است که به ضعف پاسخ‌گویی و ضعف وجود حکمروایی شهری برمی‌گردد. بی‌توجهی مدیریت شهری در مبحث کالبدی و ضعف در تأمین کاربری‌های خدماتی در محله نیز مشهود است، به گونه‌ای که محله فاقد هر نوع کاربری تفریح و گذران اوقات فراغت، ورزشی، و فضای بازی کودکان است. در بعد مدیریتی- نهادی نیز شاهد فقدان نهادی برای توسعه محله و همچنین هر نوع مدیریت شفاف، پاسخ‌گو به مسائل و مشکلات، کارا در عرضه خدمات، مسئولیت‌پذیر نسبت به برطرف کردن مشکلات، و مشارکتی و قانونمند هستیم، مدیریتی که بدون توجه به خرد جمعی و منافع همگان عمل می‌کند. این در حالی است که محله آخوند پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های فراوانی برای توسعه

جدول ۵. امتیاز پایداری محله آخوند بر پایه ابعاد مختلف، مأخذ: قناد، ص ۱۴۷.

میانگین امتیاز	بعد
۲۴۰	کالبدی
۲۸۱	اجتماعی- فرهنگی
۲۰۵	اقتصادی
۲۲۹	محیط زیستی
۱۶۴	مدیریتی- نهادی
۲۲۴	امتیاز پایداری محله (میانگین امتیاز ابعاد مختلف)

مواجه خواهد شد، این اجتماعات محلی خصلت پایداری را در بطن خود نهفته دارند و نیازمند به حرکت درآوردن و بالفعل کردن پتانسیل‌های بالقوه خود هستند. برای پایداری اجتماعات محلی در همه ابعاد نیاز به منابع نوینی است که با بسیج منابع و منافع اجتماعات فراهم می‌شود. به منظور بسیج و به کارگرفتن منابع نوین در سطح اجتماع محلی، نیاز به رابطه‌ای دوسویه و مشارکتی فراگیر است که به تنهایی با اعمال اقتدار حکومت «از بالا» به دست نمی‌آید و مستلزم تکامل نظام تصمیم‌گیری در حوزه عمومی بر پایه حکمروایی شهری است. توجه به حکمروایی موجب به چرخه توسعه آوردن منابع «از پایین» خواهد شد^{۵۵}. به همین دلیل حکمروایی شایسته شهری پیش‌شرطی برای توسعه پایدار اجتماعات محلی برشمرده می‌شود. در حکمروایی شهری ساکنان محلات به کنشگرانی پویا و مسئولیت‌پذیر تبدیل می‌شوند که نقش کلیدی در حوزه تصمیم‌سازی عمومی — به منظور مطالبه و احقاق حقوق خود — دارند و در راستای پایداری توسعه و بهبود کیفیت زندگی اجتماعات محلی خود گام برمی‌دارند.

محله آخوند شهر قزوین با کسب امتیاز ۲،۲۴ بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار به منزله یک محله ناپایدار مطرح می‌شود. بالاترین امتیاز پایداری محله مربوط به معیار هویت (۳،۷۱) است، کمترین امتیاز پایداری مربوط به معیار فضای سبز (۱،۰۹) و حکمروایی شایسته (۱،۴۶) است. بالاترین امتیاز ابعاد مربوط به بعد اجتماعی- فرهنگی (۲،۸۱) و پایین‌ترین امتیاز مربوط به بعد مدیریتی- نهادی (۱،۶۴) است. بر این اساس معیار حکمروایی بر اساس شاخص‌های هشت‌گانه مربوط به آن در نظرسنجی از ساکنان در مقایسه با پانزده معیار دیگر در سطح پایینی قرار دارد که این معیار نه تنها به منزله یک عامل در بعد مدیریتی، بلکه به مثابه عاملی تأثیرگذار بر سایر ابعاد توسعه نیز مطرح شده است، به طوری که می‌توان این‌گونه بیان کرد که علت ناپایداری محله آخوند فقط سه عامل اجتماع، اقتصاد، یا کالبد محله نیست، بلکه بخش اعظم ناپایداری محله به دلیل نحوه مدیریت و همچنین

برنامه‌ها و طرح‌هایی است که برای محله، بدون هیچ‌گونه دخالت یا اظهار نظر ساکنان، تهیه شده است، و به بیان دیگر، علت نبود مدیریت شهری مشارکتی شفاف، مسئول، پاسخ‌گو، و کارا است؛ چرا که نیل به توسعه پایدار شهری از طریق توسعه اجتماعات محلی در پرتو حکمروایی شایسته شهری در چارچوب یک فرایند مشارکتی و دربرگیرنده کثرت شهروندان امکان‌پذیر است.

بنابراین به منظور تحقق توسعه پایدار در این محله، بعد مدیریتی- نهادی، که دارای کمترین امتیاز پایداری است، در اولویت اول سیاست‌گذاری قرار می‌گیرد که می‌توان از طریق ایجاد نهاد توسعه محله (مدیریت محله و شورایی محله)، ایجاد نهادهای جدید و تقویت نهادهای مردمی و غیررسمی موجود، آموزش و توانمندسازی و ظرفیت‌سازی ساکنان به منظور مشارکت در اداره امور محله، و ظرفیت‌سازی و توانمندسازی مدیران شهری به این منظور نایل آمد. پس از آن، بعد اقتصادی محله در اولویت دوم برای سیاست‌گذاری قرار می‌گیرد که می‌توان از طریق ایجاد فرصت‌های اشتغال بر پایه حمایت از کسب‌وکار محلی، مشاغل خانگی، و بهره‌مندی از پتانسیل‌های گردشگری محله اوضاع اقتصادی و افزایش توان مالی ساکنان را بهبود بخشید. در اولویت سوم بعد محیط زیستی است که از طریق ایجاد فضاهای سبز و باز، نظافت و جمع‌آوری زباله، ایجاد شبکه دفع فاضلاب شهری، و سامان‌دهی جداره‌ها و تابلوها در مسیرهای اصلی می‌توان به این منظور نایل آمد. در اولویت چهارم بعد کالبدی است که می‌توان با تأمین کمبود سرانه‌های خدماتی محله و ایجاد تنوع در خدمات، نوسازی، و بهسازی بافت فرسوده و تعیین تکلیف کردن اراضی بایر، ایمن‌سازی عبور و مرور پیاده و سواره، و تعریف پهنه‌های مختلط در مراکز محله و زیر محله به پایداری در این بعد رسید. در نهایت، بعد اجتماعی قرار دارد که می‌توان با افزایش امنیت، کاهش جرم و بزه، افزایش مشارکت و سرمایه اجتماعی بر پایه تعاملات ساکنان، تقویت هویت و شخصیت تاریخی محله، آموزش مهارت‌های اجتماعی- فرهنگی

۵۵. صرافی، «ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کاشور در پرتو حکمروایی خوب شهری»، ص ۱۰.

به ساکنان و مهاجران، و ایجاد کانون‌های علمی-فرهنگی و تفریحی-ورزشی برای گذران اوقات فراغت برای نیل به پایداری

اجتماعی-فرهنگی آن گام برداشت تا بدین ترتیب توسعه پایدار محله در همه ابعاد محقق گردد.

منابع و مأخذ

- آقالیخانی، زینت و ناصر برک‌پور. «مقایسه ظرفیت‌های اجتماعی و نهادی توسعه پایدار در شهرهای کرج و قزوین»، در *فصلنامه مطالعات شهری*، ش ۴ (پاییز ۱۳۹۱)، ص ۱-۱۴.
- اطهری، کمال و ناصر برک‌پور و غلامرضا کاظمیان و جواد مهدیزاده. «حکمرمایی شهری مبانی نظری و ضرورت شکل‌گیری آن در ایران»، در *فصلنامه جستارهای شهرسازی*، ش ۱۹ و ۲۰ (بهار ۱۳۸۶)، ص ۸-۱۷.
- ایمانی جاجرمی، حسین. «سرمايه اجتماعی و مدیریت شهری»، در *فصلنامه مدیریت شهری*، ش ۷ (پاییز ۱۳۸۰)، ص ۳۴-۴۵.
- ایوانس، باب و مارکو جوز و سوزان ساندبک و کیت تئوبالد. *اداره شهرهای پایدار*، ترجمه غلامرضا کاظمیان و خدر فرجی راد، تهران: پرهام نقش، ۱۳۹۰.
- بحرینی، سیدحسین. «شهرسازی و توسعه پایدار»، در *فصلنامه رهیافت*، ش ۱۷ (۱۳۷۶)، ص ۱-۳۱.
- برک‌پور، ناصر. «حکمرمایی شهری و نظام اداره شهرها در ایران»، در *مجموعه مقالات اولین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری*، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۵.
- برک‌پور، ناصر و ایرج اسدی. *مدیریت و حکمرمایی شهری*، تهران: انتشارات دانشگاه هنر، ۱۳۸۸.
- بزی، خدارحم و اکبر کیانی و عباس جواهری. «ارزیابی شاخص‌های پایداری محله‌های مسکونی (مطالعه موردی: شهر مأمونیه-استان مرکزی)»، در *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال ۲۷، ش ۱۰۷ (زمستان ۱۳۹۱)، ص ۲۲۵-۲۴۶.
- خاکپور، براتعلی و عزت‌الله مافی و علیرضا باوان‌پور. «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای»، در *دوفصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ش ۱۲ (بهار و تابستان ۱۳۸۸)، ص ۵۵-۸۱.
- داداش‌پور، هاشم و زینب عادل. «ارزیابی و سنجش تاب‌آوری در مجموعه شهری قزوین»، در *دوفصلنامه مدیریت بحران*، دوره ۴، ش ۸ (پاییز و زمستان ۱۳۹۴)، ص ۷۳-۸۴.
- رضازاده، راضیه و علی سلسله. «بررسی رابطه سرمایه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی توسعه محله مینا»، در *فصلنامه مدیریت شهری*، ش ۳۲ (پاییز و زمستان ۱۳۹۲)، ص ۸۱-۱۰۰.
- رفعیان، مجتبی و هانیه هودستی. «بازتولید سرمایه‌های اجتماعی در محلات شهری در رویکرد توسعه پایدار اجتماعات محلی»، در *پژوهش‌نامه مدیریت و سرمایه اجتماعی (۲)*، ش ۴۰ (پاییز ۱۳۸۸)، معاونت پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، ص ۹-۴۸.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و جلال عظیمی آملی و مهدی پورطاهری، زهرا احمدی‌پور. «تبیین رابطه رهیافت حکمرمایی خوب و توسعه پایدار روستایی در مناطق روستایی ایران، مازندران»، در *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، ش ۸ (زمستان ۱۳۹۰)، ص ۱-۳۴.
- صراف، مظفر. «توسعه به مثابه حکمرمایی شایسته»، در *مبانی توسعه پایدار در ایران*، تهران: نشر علم، ۱۳۹۲.
- _____ . «ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور در پرتو حکمرمایی خوب شهری»، در *فصلنامه هفت شهر*، ش ۲۳ و ۲۴ (تابستان ۱۳۸۷)، ص ۴-۱۳.
- _____ . *مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای*، تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۷۹.
- طرح جامع شهر قزوین، تهران: مهندسان مشاور شهر و برنامه به سفارش وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۴.
- عزیزی، محمدمهدی. «محله مسکونی پایدار (مطالعه موردی: نارمک)»، در *نشریه هنرهای زیبا*، ش ۲۷ (پاییز ۱۳۸۵)، ص ۳۵-۴۶.
- عسگری، علی. «گونه‌شناسی مفاهیم و دیدگاه‌های توسعه محله‌ای پایدار»، در *مجموعه مقالات همایش توسعه محله‌ای، چشم‌انداز توسعه پایدار شهر تهران*، تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، ۱۳۸۳.
- قناد، فاطمه. *بایستگی حکمرمایی شهری برای برنامه‌ریزی توسعه پایدار اجتماع محلی (نمونه مطالعاتی محله آخوند شهر قزوین)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، استاد راهنما: مظفر صراف، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، شهریور ۱۳۹۵.

- محمدنژاد، علی و مظفر صرافی. «نگاهی دیگر به ظرفیت‌های محلی، بستر مشارکت راستین در برنامه‌ریزی شهری»، در *دوفصلنامه تشکل*، (۱۳۹۲)، ص ۲۸-۳۲.
- محمدی، علیرضا و اصغر پاشازاده. «سنجش سطح پایداری محلات شهر اردبیل با تأکید بر محلات با هسته‌های روستایی»، در *فصلنامه مطالعات شهری*، ش ۱۱ (تابستان ۱۳۹۳)، ص ۴۹-۶۲.
- موحد، علی و سجاد قاسمی کفرودی و موسی کمان‌رودی و فرزانه ساسان‌پور. «بررسی توسعه محله‌های شهری با تأکید بر الگوی حکمروایی Keystone to Future Relevance»; in OLA Super Conference, Toronto, 2009.
- LSP "Lewisham Strategic Partnership". *Shaping our future; Lewisham's Sustainable Community Strategy 2008-2020*, London: LSP, 2008.
- Mattessich, Paul W. & Barbara R. Monsey. *Community Building: What Makes it Work*, New York: H. Wilder Foundation, 2004.
- McDonald, Sally & Naglis Malys & Vida Maliene. "Urban Regeneration for Sustainable Communities: A Case Study", in *Technological and Economic Development of Economy*, 15:1 (2009), pp. 49-59.
- Meter, Ken. *Neighborhood Sustainability Indicators Guidebook: How To Create Neighborhood Sustainability Indicators in Your Neighborhood*, Minneapolis, Minnesota: Crossroads Resource Center, 1999
- Nikkhah, HedayatAllah & Ma'rof Redzuan. "Participation as a Medium of Empowerment in Community Development", in *European Journal of Social Sciences*, 11(1) (2009), pp. 170-176.
- Phillips, Rhonda & Robert H. Pittman. *An Introduction to Community Development*, USA and Canada: Routledge, Taylor & Francis Group, 2009.
- Power, Anne. *Sustainable Communities and Sustainable Development*, Sustainable Development Commission, Case reports, 23. London, UK: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, 2004.
- Raco, Mike. *Building Sustainable Communities, Spatial Policy-place Imaginations and Labor Mobility in Post-War Britain*, Bristol: Policy Press, 2007.
- خوب شهری (مورد مطالعه: منطقه ۱۹ شهرداری تهران)، در *فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ش ۸۷ (بهار ۱۳۹۴)، ص ۱۴۷-۱۷۹.
- نوریان، فرشاد و محمدمهدی عبداللهی ثابت. «تبیین معیارها و شاخص‌های پایداری در محله مسکونی»، در *دوماهنامه شهرنگار*، ش ۵۰ (۱۳۸۷)، ص ۴۹-۶۳
- ناطق‌پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی. «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، در *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۴ ش ۴ (زمستان ۱۳۸۴)، ص ۵۹-۹۱.
- Allen, John C. "Building Communities from the Inside Out: Drawing Upon Community Assets to Overcome Poverty", Poverty Research in the Rural West Conference, April 7-8, 2005.
- Barton, Hugh & Marcus Grant & Richard Guise. *Shaping Neighborhoods: A Guide for Health, Sustainability and Vitality*, London and New York: Spon Press, 2003.
- Ben-Zadok, Efraim. "Process Tools for Sustainable Community Planning: an Evaluation of Florida Demonstration Project Communities", in *International Journal of Urban Sustainable Development*, 1:1-2 (2010), pp. 64-88.
- Bonham-Carter, C. *Sustainable Communities in the UK*, Edited by: Woodrow W. Clark II, USA: Published in Sustainable Communities, Springer, 2010.
- Brown, David & Alex Jozsa. *Neighborhood Sustainability Indicators Report on a Best Practice Workshop*, community workshop was hosted by the School of Urban Planning, Montreal: McGill University and the Urban Ecology Center, 2005.
- Colantonio, Andrea. *Social Sustainability: An Exploratory Analysis of its Definition, Assessment Methods, Metrics and Tools*, Oxford Institute for Sustainable Development (OISD) - International Land Markets Group, 2007.
- Condon, Patrick M. *Seven Rules for Sustainable Communities*, Washington: Island Press, 2010.
- Cowan, Robert. *The Dictionary of Urbanism*, London: Streetwise press, 2005.
- Green, Gary P. & Anna Haines. *Asset Building and Community Development*, New York: Sage Publications, 2007.
- Irwin, Bill. "Community Development and Public Libraries: